

ları siyahısında Karkara adlı şəhərin adı çəkilir. Bu ad Sumer dilində Qu-barra adının dəyişikfonetik formasıdır və mənası səhra ölkəsi və ya səhra tərəfi deməkdir. Ərəb coğrafiyaçıların yazdığına görə İraqın Kufa və Bəsrə arasındakı ərazisi qədimlərdə Kaşqar adlanırmış. Bu ərazidə araşdırma aparən Raulinsonda ərəb əsərlərində Kaskar adlı belə bir yerin mövcudluğunu təsdiq edir. Parisdə saxlanan bir Ba-

Ələsgər Siyablı

(əvvəli ötən sayımızda)

Ardabil, yəni Ərdəbil sözü-nün əvvəlindəki Ard sözü dağ mənasındadır və bütövlükdə Ardabil sözü "Dağ belə-Ardbeli" deməkdir. Raulinson da Ardabil adını "Çoban təpəsi" kimi izah edir. Raulson Bisütun kitabəsində dəfələrlə Armin-a, Armin-am, Armin-via adlarında sözün kökünün Armin olduğunu və bunun bir etnik titul olduğunu yazır. (Rawlinson H. C. 1849Səh. 41)

Norris Armeniya coğrafi məfhumunu şərti ad kimi qeyd edir, belə ki, Avropa tarixçiləri çox zaman Armeniya adlanan coğrafi əraziyə bütövlükdə Anadolunun şərqini, indiki Ermənistanı və Azərbaycanın Kür çayından cənubdakı ərazisini də şamil edirdilər. XIX əsr Avropa tarixçiləri çox zaman Azərbaycan ərazisində mövcud olan Sakaşen dövlətinin də coğrafi baxımdan Armeniyada yerləşən bir ərazi kimi qeyd edirdilər. Ümumiyyətlə, Aturiya ölkəsi Əhəməni şahlarına aid mixi yazı mətnlərində dəfələrlə əks olunmuşdur. Sak dilindəki mətnə Armeniya adı ona görə verilməmişdir ki, yaqın Aturiya sakların öz ölkəsi olub Sakaşeni öz dillərində Aturiya adlandırırdılar və mənası turların ölkəsi deməkdir. Parslar isə bu ölkəni Sakaşen adlandırırdılar. (Norris E. 1852, Səh. 164)

Amerikalı sosial antropoloq M.Çzaplička etnoloji baxımdan yanaşılsa İran türklərinin əsl Turanlılar olduğunu yazmışdır. (Czaplicka M. 1982, Səh. 23)

Avropa müəllifləri Azərbaycan və qonşu ərazilərdə qədim dövrdən etibarən məskunlaşaraq Azərbaycan türklərinin etnogenezində önəmli rol oynamış alban/aqvan, padar, qarqar, quzan, subir və digər xalq və tayfalar haqqında dəyərli məlumatlar verirlər.

Mixi yazı mətnlərində Azərbaycanın güneyində Urmiyyə gölü ətrafı və Zaqros dağları yaylaların daturanlı öntürk mənşəyə malik bir çoxbəylik dövlətlərinin adları çəkilir.

Alban/Aqvan/Alpan və Qarqar

Aşşurbanipalın mixi yazılı lövhələr kitabxanasında Kassilərin hökmdarlarına aid lövhələr də mövcuddur. Kassi hökmdarlarından Aqum-rim özündən əvvəlki hökmdar olan atası Aqum-rabinin adını çəkir. O özünü "Kaşşu və Akkadın, Ba-

Dünya tarixinin Turan dövrü

bili, Uliaşın, Padan və Albanın, Qutinin kralı" adlandırılır. (H.Winckler. 1892, Səh. 80)

F.Hommel, B.Landsberqer, A.Unqnad və İ.Qelb kimi görkəmli assuroloqlar Mari mixi mətnlərində Zaqros dağı yaylalarında mövcud olan subirlə-

rə məxsus bu Aqvan/Alban, Padan və Qarqar adlı ölkələrdən bəhs edir və o ölkələrdəki xalqların özlərinə məxsus dövlətləri olduğunu və assurların və sonra bura gəlib yerləşən arilərin təzyiqi ilə öz yerlərini tərk edərək şimala, yəni indiki Arazdan yuxarıdakı Azərbaycana köçdüklerini yazırlar. (Landsberger B. 1924, Səh. 233)

Görünür Hüzinqin də təsbit etdiyi kimi İranlı arilərin bölgədə başlatdıqları istila fəaliyyətləri bir çox turanlı boylarının o cümlədən Aqbanların, subirlərin və digər tayfaların öz yerlərini tərk edərək Qafqaz istiqamətində quzeyə köç etmələrinə səbəb olmuşdur. Bir çox müəlliflərində qeyd etdikləri kimi Aqban və Alpan adları qəvəzlənməsinə nəticəsində yaranan yeni adın fonetik formalaşdırılması və hər ikisi də yüksəkliyi, ucalığı, dağ yaylasını bildirir.

Frits Hommelin yazdığına görə Qədim Babilin şəhər ad-

bil silindirində Karkar ölkəsinin kralı "Adda-ki-qiarra" haqqında bəhs olunur. Yüksək Ehtimala görə Karkar Ur şəhəri və onun ətraf ərazisini əhatə edirdi. Uruadı sumer dilində Urumma adının qısaldılmış şəkli-dir. (Hommel F. 1885, Səh. 217)

Hommelın yazdığından da məlum olur ki, Qarqarların ilkin vətəni Subir ölkəsində Bəsrə və Kufə arasında yerləşmişdir. Qarqarlar Subirlərin Aqvan və ya Alban tayfa birliyinə daxil idilər.

Aqvan tayfalarından olan qarqarlar bu dövlətin ən önəmli etnik ünsüründən birini təşkil etmişlər. Hommelin də yazdığına görə Karqar adı sami dilindəki yazılı mətnlərdə r-ş hərf dəyişikliyi ilə Kaşqar şəklində də ifadə olunur. Qarqarın Kaşqaradlı ilə ekvivalent təşkil etməsi Qarqarları erməni mənşəli tayfa kimi təqdim etmə cəhdlərini heçə yendirir.

Sumer mətnlərində Zaqros

dağı yaylasında Kirmanşahda yerləşən Karaxar Assur mətnlərində Qarqar şəklində yazılır. Assur kralı Salmanasarın mətnlərində Qarqar Midiya, Meşu və Araziasla yanaşı göstərilir. Sarqonun annallarında da, Qarqar və ya Xarxar Elamın şimalında, Midiyada, Ellipi krallığının qonşuluğunda Zaqros dağlarının mərkəzində göstərilir. Karaxar Simmurumun yaxınlığında yerləşirdi. (Daniel Patterson, 2018. Səh. 112)

İşkur Sumer hava tanrısıdır, Anın oğlu və Enkinin ekizidir. Samilər onu Adad adlandırırlar. Onun kult-etiqad mərkəzi Karkarda idi. O tufan yaradır, onu "əzəmətli-böyük öküz"

tayfasının başçısını İllipdə qəbul etmişdi. (Schrader E. 1878, Səh. 174)

Arazias Barsuadan doğuda Azərbaycan ərazisində yerləşən bəylik dövləti idi. O çay adı daşımaqla bərabər həm də ölkə adı idi. Arazias adı Ara-uz sözünün fonetik şəklidir, sumer dilində mənası "Aradakı su və ya çay" deməkdir. "Uz" sözü sumer dilində çay və axın anlamı daşıyır və "ukuz" sözünün tərkib hissəsini təşkil edir. Yunanlar Araz adını Arakis/Arakses şəklində ifadə edirlər ki, bu sumercə "Ara-uquz" adının yunan dilinə uyğun ifadəsidir. Türkiyədəki Aralıq dənizinin və qərbdəki Aralıq dənizinin adı da sumer Aralı adına bağlıdır. Türk dillərində dağların əhatə etdiyi düzənlik ərazi, Kür və Araz çayları arasındakı ərazi Aran, yəni ortada, arada olan mənasındadır. Aran sözü sumer dilində Aral sözünün l-n əvəzlənməsi ilə yaranmışdır. A.Unqnad və F.Hommel su-

adlandırırlar. (Gwendolzn Leick. 2003, Səh. 96)

Mixi mətnlərində Qarqar adının Xarxar şəklində də yazılması bu etnonimin Azərbaycanda çox yaygın olan Xalxal adı ilə də eyniyyət təşkil etdiyini və adın yazılışındakı fərqliliyin l əvəzlənməsi ilə baş verdiyi yəqindir.

İ.Meşşaninov Urartu kralı II-Sardurun (m.ö. 764-735) Azərbaycan ərazisinə Kür-Araz çayları arasına yürüşü zamanı bu ərazinin Kuxa-Albani adlandığını yazır, onun fikrinə görə Sardurun kitabəsində qeyd olunan bu ad Albaniya adının əks olduğu ən qədim abidədir. (Meşşaninov. İ.İ. 1927, Səh. 33)

Assurbanipalın doğu ölkələrinə hərbi səfərindən bəhs edən Alman assuroloqu E.Şrader yazır ki, Barsuadan doğuda Arazias yerləşirdi. Araziasdan doğuya İllipin yanında Qarqar adlı şəhər və ölkəsi yerləşirdi. Quzeydə isə Ardiya yerləşirdi. Sarqon 28 Midiya

mer dilində Arallı adını "arada olan, orta, aralıq" anlamı daşdığını və türk dilində "Aral, ara" sözü ilə eyni mənaya malik olduğunu yazırlar. Aralusumerdilində arada olan düzənlikdə məkədir. Bad-Tibiravə Urukarasındakı düzənlik belə adlanırdı. (Gwendolzn Leick A. 1991, Səh. 13)

Çay adının sumer və ona qohum dillərdə digər ifadə şəklili "Quzan" şəklindədir bu hidronim sumer dilində "Uquzan" sözünün qısaldılmış formasıdır. Ön Asiyada bir neçə çay Quzan adlanır, bu çayların sahiliində yerləşən ölkələr isə Bit-Quzan adlanırlar.

Ön Asiyada ən qədim zamanlardan məskunlaşmış bir çox boy və xalqlar yüz illər sonra daşdıqları eyni etnonimlərlə Qafqazda, Sibirə və Mərkəzi Asiyada türk etnosunu təşkil edən boylar şəklində tarix səhnəsinə qədəm qoymuşlar...

(ardı gələn sayımızda)